

Қазақстан Республикасы
Ғылым және жоғары білім министрлігі

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты

ОТАН ТАРИХЫ

2026. Т. 29 (3)

ISSN 1814-6961
E-ISSN 2788-9718

- ТАРИХ
- ЭТНОЛОГИЯ
- АРХЕОЛОГИЯ

ОТАН ТАРИХЫ

2026. Т. 29 (3)

ISSN: 1814-6961 (print)
ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы Отечественная история History of the Homeland

**Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2026. Т. 29 (3)**

Published in the Kazakhstan
Otan tarikh
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
2026. Vol. 29. Is. 3. Pp. 1228–1240
Journal homepage:
<https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРНТИ / IRSTI 03.20

https://doi.org/10.51943/2788-9718_2026_29_3_1228-1240

ЧЕХИЯ МЕН СЛОВАКИЯ ДЕРЕККӨЗДЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ БЕЙНЕСІ: МӘДЕНИЕТ, ҰЛТ ЗИЯЛЫЛАРЫ ЖӘНЕ АЛАШ ОРДА

Сұлтан Хан Аққұлұлы Жүсіп¹, Халил Борисович Маслов²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

(2-үй, Сәтбаев көш., 10000, Астана, Қазақстан)

PhD доктор, «Алаш» мәдениет және рухани даму институтының директоры

<https://orcid.org/0009-0007-9524-636X>. E-mail: prahacz2002@gmail.com

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

(2-үй, Сәтбаев көш., 10000, Астана, Қазақстан)

PhD доктор, қауымдастырылған профессор,

«Алаш» мәдениет және рухани даму институтының жетекші ғылыми қызметкері

<https://orcid.org/0000-0003-2027-0078>. E-mail: khalil.maslov@mail.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2026

© Жүсіп С.А., Маслов Х.Б., 2026

Аңдатпа. *Kіріспе.* Бұл мақалада Қазақстан, Чехия және Словакия архивтері мен кітапханаларынан табылған жаңа тарихи құжаттар талданып, ғылыми тұрғыдан сараланады. Олардың қатарында Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Арнайы архиві, Ресей Федерациясы Федералдық қауіпсіздік қызметінің Орталық архиві, Жапония Сыртқы істер министрлігінің архиві материалдары, қарастырылып отырған кезең оқиғаларына тікелей қатысушылардың естеліктері, сондай-ақ соңғы жылдары ғылыми айналымға енгізілген XX ғасыр басындағы қазақ және шетелдік (француз) мерзімді баспасөз материалдары бар. *Мақсаты мен міндеттері.* Зерттеудің мақсаты – Бірінші дүниежүзілік соғыс жылдарында Қазақ өлкесі аумағында болған чех және словак әскери тұтқындарының тарихын зерттеу, сондай-ақ Азамат соғысы кезеңіндегі Чехословак корпусы мен Алаш Орда үкіметі арасындағы өзара қатынастарды талдау. Зерттеудің негізгі міндеттері жаңа тарихи дереккөздерді анықтау, Чехословак легионы мен Алаш Орда үкіметі арасындағы өзара іс-қимылдың сипатын қайта құрастыру, сондай-ақ бұл байланыстардың 1918-1920 жылдардағы әскери-саяси үдерістердегі рөлін айқындау болып табылады. *Материалдар мен әдістер.* Зерттеудің деректік негізін Қазақстан, Ресей, Чехия, Словакия және Жапония архивтерінің құжаттары, XX ғасыр басындағы мерзімді баспасөз материалдары, оқиғаларға қатысушылардың мемуарлық куәліктері құрайды. Зерттеу барысында тарихи-салыстырмалы, тарихи-генетикалық, проблемалық-хронологиялық және деректанулық әдістер қолданылды. *Нәтижелері.* Зерттеу нәтижесінде Ресей империясының далалық облыстарында болған чех және словак әскери тұтқындарының едәуір бөлігі жергілікті қазақ халқымен тығыз қарым-қатынаста болғаны анықталды. Чехословак корпусы құрылғаннан кейін және 1918 жылғы мамырда Кеңес өкіметіне қарсы көтеріліс бастаған соң, корпус пен Алаш Орда үкіметі арасында одақтастық сипаттағы қатынастар қалыптасқаны көрсетілді.

Чехословак легионы казак әскери құрамаларымен, башқұрт және алашордалық әскери бөлімдермен бірлесіп, Орал, Еділ бойы, Сібір және Қиыр Шығыс өңірлерін, сондай-ақ Алаш Республикасының Ақмола, Семей және Орал облыстарын Кеңес билігінен азат етуге қатысты. Сонымен қатар 2025 жылы Чехия мен Словакия архивтерінен табылған жаңа құжаттар негізінде Чехословак корпусы мен Алаш Орда үкіметі арасындағы әскери-саяси ынтымақтастықты дәлелдейтін тың деректер анықталды. *Қорытынды.* Зерттеу нәтижелері Азамат соғысы кезеңінде Алаш Орда үкіметі мен Чехословак корпусы арасында тұрақты саяси және әскери-техникалық байланыстар болғанын растайды. Ғылыми айналымға енгізілген жаңа архивтік материалдар Алаш Орданың халықаралық байланыстары мен бұрынғы Ресей империясы аумағындағы антибольшевиктік қозғалысқа қатысуы туралы түсініктерді едәуір толықтырады. Алынған нәтижелер XX ғасыр басындағы қазақ-чехословак қатынастарын және Алаш Орданың Азамат соғысы кезеңіндегі халықаралық саяси үдерістердегі орнын одан әрі зерттеуге негіз қалайды.

Түйін сөздер: Қазақ даласы, қазақтар, көшпелі халық, чехословак соғыс тұтқындары, қазақ мәдениеті мен тұрмысы, Алаш Орда үкіметі, чехословак корпусы, шех легионерлері, келіссөз, әскери-техникалық көмек, бөлшебектерге қарсы бірлескен соғыс.

Алғыс. Мақала ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетінің қаржылық қолдауымен БНҚ «Қазақстанның тарихы мен географиясына қатысты жаңа деректер: талдау, аударма және ғылыми айналымға енгізу» жобасы аясында дайындалды (ЖТН BR28713777).

Дәйексөз үшін: Жүсіп С.А., Маслов Х.Б. Чехия мен Словакия дереккөздеріндегі қазақ халқының бейнесі: мәдениет, ұлт зиялылары және Алаш Орда // Отан тарихы. 2026. Т. 29. № 3. 1228–1240-бб. [Қаз.]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_3_1228-1240

ОБРАЗ КАЗАХСКОГО НАРОДА В ЧЕШСКИХ И СЛОВАЦКИХ ИСТОЧНИКАХ: КУЛЬТУРА, НАЦИОНАЛЬНАЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ И АЛАШ ОРДА

Султан Хан Аккулулы Жусип¹, Халил Борисович Маслов²

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

(д. 2, ул. Сатпаева, 10000 Астана, Казахстан)

PhD, директор Института культуры и духовного развития «Алаш»

<https://orcid.org/0009-0007-9524-636X>. E-mail: prahacz2002@gmail.com

²Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

(д. 2, ул. Сатпаева, 10000 Астана, Казахстан)

PhD, ассоциированный профессор, ведущий научный сотрудник

Института культуры и духовного развития «Алаш»

<https://orcid.org/0000-0003-2027-0078>. E-mail: khalil.maslov@mail.ru

© ИИЭ им. Ч.Ч. Валиханова, 2026

© Жусип С.А., Маслов Х.Б., 2026

Аннотация. *Введение.* В настоящей статье рассматриваются и анализируются новые исторические документы из архивов и библиотек Казахстана, Чехии и Словакии, в том числе материалы Специального архива КНБ Республики Казахстан, Центрального архива ФСБ Российской Федерации, Архива Министерства иностранных дел Японии, воспоминания непосредственных участников событий рассматриваемого периода, а также публикации казахской и зарубежной (французской) печати начала XX века, введенные в научный оборот в последние годы. *Цель и задачи.* Целью исследования является изучение пребывания чешских и словацких военнопленных на территории Казахского края в годы Первой мировой войны, а также анализ взаимоотношений Чехословацкого корпуса и правительства Алаш Орды в период Гражданской войны. В число задач входит выявление новых исторических источников, реконструкция характера взаимодействия между Чехословацким легионом и правительством Алаш Орды, а также определение роли этих контактов в военно-политических процессах 1918-1920 гг. *Материалы и методы.* Источниковую базу исследования составили архивные документы Казахстана, России, Чехии, Словакии и Японии, материалы

периодической печати начала XX века, мемуарные свидетельства участников событий. В работе использованы историко-сравнительный, историко-генетический, проблемно-хронологический и источниковедческий методы исследования. *Результаты.* Установлено, что значительная часть чешских и словацких военнопленных, находившихся в степных областях Российской империи, поддерживала тесные контакты с местным казахским населением. Показано, что после формирования Чехословацкого корпуса и начала его выступления против Советской власти в мае 1918 г. между корпусом и правительством Алаш Орды сложились союзнические отношения. Чехословацкий легион, совместно с казачьими формированиями, башкирскими и алашординскими военными подразделениями, участвовал в освобождении от Советской власти территорий Урала, Поволжья, Сибири, Дальнего Востока, а также Акмолинской, Семипалатинской и Уральской областей Республики Алаш. Выявлены новые документальные свидетельства о военно-политическом сотрудничестве между Чехословацким корпусом и правительством Алаш Орды, обнаруженные в архивах Чехии и Словакии в 2025 году. *Выводы.* Исследование подтверждает наличие устойчивых политических и военно-технических связей между правительством Алаш Орды и Чехословацким корпусом в период Гражданской войны. Введённые в научный оборот новые архивные материалы существенно расширяют представления о международных связях Алаш Орды и её участии в антибольшевистском движении на территории бывшей Российской империи. Полученные результаты создают основу для дальнейшего изучения казахско-чехословацких отношений начала XX века и роли Алаш Орды в международных политических процессах периода Гражданской войны.

Ключевые слова: Казахская степь, казахи, кочевники, чехословацкие военнопленные, культура и быт казахов, Правительство Алаш Орда, чехословацкий корпус, чешские легионеры, переговоры Алаш Орды и чехословацкого корпуса, военнотехническая помощь, совместная война против большевиков.

Благодарность. Статья подготовлена при финансовой поддержке Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан в рамках реализации ПЦФ BR28713777 «Новые источники по истории и географии Казахстана: анализ, перевод и ввод в научный оборот».

Для цитирования: Жусип С.А., Маслов Х.Б. Образ казахского народа в чешских и словацких источниках: культура, национальная интеллигенция и Алаш Орда // Отан тарихы. 2026. Т. 29. № 3. С. 1228–1240. [на каз.]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_3_1228-1240

THE IMAGE OF THE KAZAKH PEOPLE IN CZECH AND SLOVAK SOURCES: CULTURE, NATIONAL INTELLECTUALS, AND THE ALASH ORDA

Sultan Khan Zhussip¹, Khalil Maslov²

¹ L.N. Gumilyov Eurasian National University
(2, Satpayev St., 10000 Astana, Kazakhstan)
PhD, Director of the «Alash» Institute of Culture and Spiritual Development
<https://orcid.org/0009-0007-9524-636X>. E-mail: prahacz2002@gmail.com

² L.N. Gumilyov Eurasian National University
(2, Satpayev St., 10000 Astana, Kazakhstan)
PhD, Associate Professor, Leading Researcher at the «Alash» Institute of Culture and Spiritual Development
<https://orcid.org/0000-0003-2027-0078>. E-mail: khalil.maslov@mail.ru

© Valikhanov IHE, 2026

© Zhussip S.A., Maslov Kh.B., 2026

Annotation. Introduction. This article examines and analyzes newly discovered historical documents from archives and libraries of Kazakhstan, the Czech Republic, and Slovakia. These include materials from the Special Archive of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan, the Central Archive of the Federal Security Service of the Russian Federation, the Archive of the Ministry of Foreign Affairs of Japan, memoirs of direct participants in the events under consideration, as well as publications from Kazakh and foreign (French) periodicals of the early twentieth century that have recently been introduced into

scholarly circulation. *Purpose and Objectives.* The purpose of this study is to investigate the presence of Czech and Slovak prisoners of war in the Kazakh Steppe during the First World War and to analyze the relations between the Czechoslovak Corps and the Alash Orda Government during the Russian Civil War. The objectives include identifying new historical sources, reconstructing the nature of interactions between the Czechoslovak Legion and the Alash Orda Government, and determining the role of these contacts in the military and political processes of 1918-1920. *Materials and Methods.* The source base of the study consists of archival documents from Kazakhstan, Russia, the Czech Republic, Slovakia, and Japan, periodical publications from the early twentieth century, and memoir accounts of participants in the events. The research employs comparative-historical, historical-genetic, problem-chronological, and source-critical methods. *Results.* The study establishes that a considerable number of Czech and Slovak prisoners of war who were held in the steppe regions of the Russian Empire maintained close contacts with the local Kazakh population. It is demonstrated that following the formation of the Czechoslovak Corps and the beginning of its uprising against Soviet power in May 1918, allied relations emerged between the Corps and the Alash Orda Government. Together with Cossack military formations, Bashkir units, and Alash military detachments, the Czechoslovak Legion participated in liberating the Urals, the Volga region, Siberia, the Far East, and the Akmola, Semipalatinsk, and Ural regions of the Alash Republic from Soviet control. New documentary evidence discovered in the archives of the Czech Republic and Slovakia in 2025 has revealed previously unknown aspects of military and political cooperation between the Czechoslovak Corps and the Alash Orda Government. *Conclusions.* The findings confirm the existence of stable political and military-technical relations between the Alash Orda Government and the Czechoslovak Corps during the Civil War. The newly introduced archival materials significantly expand current understanding of the international connections of Alash Orda and its participation in the anti-Bolshevik movement across the territory of the former Russian Empire. The results provide a foundation for further research into Kazakh – Czechoslovak relations in the early twentieth century and the role of Alash Orda in the international political processes of the Civil War period.

Keywords: Kazakh steppe, Kazakhs, nomads, Czechoslovak prisoners of war, Kazakh culture and way of life, Government of Alash Horde, Czechoslovak corps, Czech legionnaires, negotiations between Alash Horde and Czechoslovak corps, military technical assistance, joint war against the Bolsheviks.

Acknowledgment. The article was prepared with the financial support of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan within the framework of the Program-Targeted Funding project PTF BR28713777 «*New sources on the history and geography of Kazakhstan: analysis, translation, and introduction into scholarly circulation*».

For citation: Zhussip S.A., Maslov Kh.B. The Image of the Kazakh People in Czech and Slovak Sources: Culture, National Intellectuals, and the Alash Orda // *Otan tarihy*. 2026. Vol. 29. №3. Pp. 1228–1240. [In Kaz.]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_3_1228-1240

Кіріспе. Бірінші дүниежүзілік соғыс жылдарында Ресей империясы армиясының тұтқынында болған чех пен словак офицерлері мен жауынгерлерінің едәуір бөлігі қазақ облыстарында тұрғаны және Алаш Орда үкіметінің Чехословак корпусымен арадағы қарым-қатынасы осы күнге дейін ғылыми тұрғыдан зерттелген емес. Оның себебі: бұл тақырыпқа қатысты мәліметтер Қазақстанның санаулы дерек көзінде кездесетін. Екіншіден, XX ғасыр басындағы қазақ баспасөзінің материалдар көбіне төте жазу негізінде жарық көріп, қазақ газеттерінің материалдары түгел қазіргі жазу үлгісіне аударылып басылып шыққанша зерттеушілер оларды оқи алмай келді. Бірақ баспасөз материалдарында Алаш Орда мен Чехословак легионының қарым-қатынасы, өзара келіссөзі, бір-біріне әскери-техникалық көмек бергені жайында еш дерек жоқ.

Екінші дереккөзі – ҚР ҰҚК мұрағатындағы (архивіндегі) құпиясыздандырылған тергеу-сот материалдары. Бірақ бұл құжаттардан да осы тақырыпқа қатысты тың дерек табылмады. Мысалы Семей облыстық земство басқармасының төрағасы болған Райымжан Мәрсектің (Мәрсеков) НКВД тергеушісіне 1938 жылдың сәуір-тамыз айларында берген жауабында Алаш Орда мен Чехословак корпусының байланысын айналып өтіп, Владивосток қаласында Чехословакия консулымен кездескенін ғана мойындайды [ҚР ҰҚК АМА. Қ.9. Т.1. Іс.305. П.193.]. Алаш Орда Ұлттық Кеңесінің (үкіметінің) ресми басылымы болған «Сарыарқа» газетінің 1918 жылғы сандарында Алаш Орданың чехословак әскерімен бірлесіп Кеңес әскеріне тойтарыс беріп, қандай облыс, өлке және қаланы бәлшебектерден азат еткені, корпусының бас қолбасшысы болып франсүз генералы тағайындалғаны және тағы басқа мәліметтер берілген [Сарыарқа газеті, 2023: 808]. Башқұрт үкіметінің мүшесі болған

Ахмет Заки Уәлидовтың естеліктерінен Чехословак корпусының тарихы және оның Башқұрт үкіметімен арадағы қарым-қатынасы сипатталады [Тоган, 1994: 204]. Чехия мен Словакиядан табылған тың тарихи деректер қазақ халқы мен чех легионерлерінің қарым-қатынасының және Алаш Орда мен Чехословак корпусы арасындағы байланыстың тарихын кеңірек ашады.

Материалдар мен әдістеме. Бұл мақаланың негізгі зерттеу нысаны Чехия мен Словакияда соңғы жылдары ғылыми айналымға енгізілген Чехословак корпусы легионерлерінің естеліктері, күнделіктері, мақалалары мен фотоматериалдары болды. Зерттеу барысында барлығы 19 тарихи дереккөзге талдау жасалды. Оның ішінде бұрын жарияланбаған немесе ғылыми айналымда аз пайдаланылған чех және словак легионерінің естелігі мен күнделігі, 6 архивтік құжат (ҚР ҰҚК Арнайы мемлекеттік архивінің құпиясыздандырылған тергеу-сот материалдары, сондай-ақ өзге де архив қорларының құжаттары) және 1918 жылғы «Қазақ» пен «Сарыарқа» газеттерінің жарияланымдар кешені қарастырылды.

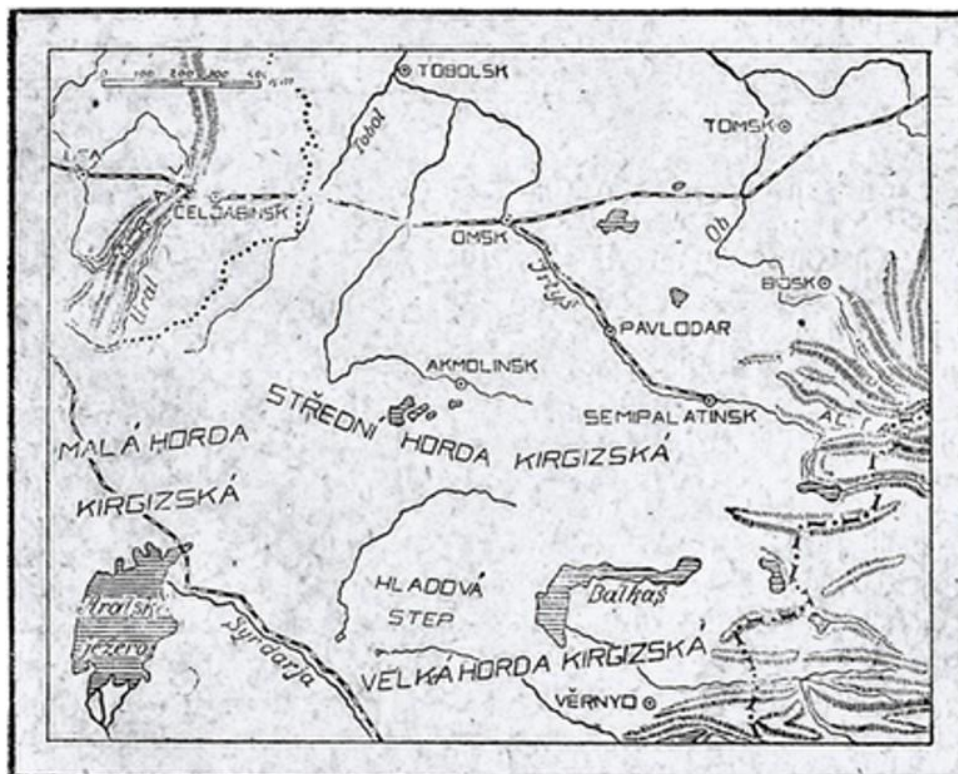
Дереккөздерді іріктеу бірнеше критерий негізінде жүзеге асырылды: біріншіден, құжаттың 1917-1920 жылдардағы Алаш Орда, Чехословак корпусы және Башқұрт автономиясының өзара қарым-қатынасына тікелей қатыстылығы; екіншіден, автордың оқиғалардың тікелей куәгері немесе қатысушысы болуы; үшіншіден, құжаттың түпнұсқалығы мен ғылыми сенімділігі; төртіншіден, бұрын ғылыми айналымға енгізілу деңгейі және зерттеу жаңалығын қамтамасыз ету мүмкіндігі.

Салыстырмалы-тарихи талдау барысында Франтишек Шип, Павел Финк, Индржих Дворжак және басқа да легионерлердің естеліктерінде баяндалған оқиғалар А.З. Уәлидовтың мемуарлық еңбектерімен, Алаш Орда үкіметінің ресми басылымдары – «Қазақ» және «Сарыарқа» газеттеріндегі жарияланымдармен, сондай-ақ ҚР ҰҚК Арнайы мемлекеттік архивіндегі құпиясыздандырылған тергеу-сот материалдарымен өзара салыстырылды. Мұндай салыстыру оқиғалардың хронологиясын, қатысушылар құрамын, келіссөздердің мазмұнын және әскери-саяси ынтымақтастыққа қатысты мәліметтердің сәйкестігін тексеруге мүмкіндік берді.

Зерттеуде тарихи-салыстырмалы, деректанулық сын, тарихи-сараптамалық талдау және дереккөздерді интерпретациялау әдістері кешенді түрде қолданылды. Әрбір дереккөздің шығу тегі, авторлығы, жазылу уақыты, мақсат-міндеті және ақпараттық құндылығы бағаланып, әртүрлі сипаттағы деректерді өзара верификациялау қағидаты сақталды. Осындай кешенді әдіснамалық тәсіл XX ғасыр басындағы Алаш Орда үкіметінің қызметін жаңа тарихи деректер негізінде неғұрлым толық әрі объективті қайта зерделеуге мүмкіндік береді.

Талдау. Осы мақалада зерттеліп, талданатын тың тарихи мәліметтерді 1914-1918 жылдары Ресей империясы армиясының әскери тұтқыны ретінде Қазақ даласында жүріп, 1918 жылы Сібірде Чехословак корпусына қабылданған Индржих Дворжактың (Jindřich Dvořák) «Қазақ ортасында» («U Kazachů») атты естелік кітабы [Dvorak, 1921: 70], чех легионері Франтишек Шиптің «Біздің Сібір армиямыздың экономикасы туралы бірнеше тарау» [Šíp, 1921, Sv.1: 87], Павел Финктің «Ақ адмирал. Қазақтар мен шехтар» [Fink, 1921: 70], Эмиль Досталдың «Әулие Вацлав – Ресейдегі чехословак қарсылығының қамқоршысы: шетелдік қарсылық архивінің құжаттары» [Dostal, 1921: 69], Антонин Беднарждың «Қарсылық жолы (Чехословак легионы қалай күн көрді және қайда ұмтылды). II бөлім» [Díl, 1927: 354-357] атты естеліктер мен мәдени-этнографиялық зерттеулер, күнделіктер мен эсселер құрайды. Бұл жаңа дереккөздерінен Алаш Орда үкіметі мен Чехословак корпусының одақтық байланысы мен Кеңес өкіметіне қарсы бірлескен соғысы ғана емес, 1917 жылғы Ақпан төңкерісі мен оған дейінгі қазақ халқының тыныс-тіршілігі туралы осы уақытқа дейін ғылыми айналымда болмаған беймәлім әрі маңызды тарихи мәліметтер табылады. Мысалға И. Дворжак «Қазақ ортасында» атты естелік кітабында Ресейдегі патшалық билікті құлатқан 1917 жылғы Ақпан төңкерісіне дейін оның отарлығында болған қазақ халқының әлеуметтік-экономикалық ахуалын, ұлттық салт-дәстүрін, жалпы мәдениетінің ерекшелігі мен ұлттық құндылықтарын ешбір бояусыз анық бейнелейді. «Алаш» партиясы мен Алаш Орда үкіметінің Оған шығармада берілген кең-байтақ қазақ өлкесінің Кіші, Ұлы және Орта жүздердің дәстүрлі жерлері географиялық картасы [сур. 1], Бурабай көлі [сур. 2], қазақ ауылы [сур. 3], қазақтар мен легионерлердің бірге түскен [сур. 4], қазақтың қонақжай дастарханы және т.б. 19 фотосуретінен көз жеткіземіз [Дворжак, 2026].

Чех жазушысы, журналист Павел Финк 1914 жылдың тұтқынға түсіп, Чехословак корпусына легионер болып қабылданған 1917 жылға дейін Орал мен Сібірде қазақпен жақын араласып тұрған. Легионның Сібірде шығып тұрған «Чехословак күнделігі» газетінің редакциясында қызмет еткен. Чехословак легионымен бірге 1920 жылы тамызда туған еліне оралған соң, 1921 жылы Чехияда «Қазақтар және шехтар» атты күнделігін кітапша етіп шығарды [Fink, 1921].

Сур. 1 – Кіші, Орта және Ұлы жүздердің дәстүрлі жерлері географиялық картасы (И. Дворжактың «Қазақ арасында» кітабынан)

Сур. 2 – Бұрабай көлі (И. Дворжактың «Қазақ арасында» кітабынан)

Сур. 3 – Қазақ ауылы (И. Дворжактың «Қазақ арасында» кітабынан)

Сур. 4 – Қазақтар мен чехословактар (И. Дворжактың «Қазақ арасында» кітабынан)

«Қазақтар – ең сүйкімді халық»

«Шехтар» – тағдырдың жазуымен Сібір даласына айдап әкелген бізді, чехословактарды, қазақтар осылай атайтын», – деп бастайды өз күнделігін П. Финк. Оның мәлімдеуінше, бәлшебектерге жеңісті соққы берілген кезде қазақ арасында чехтар жайында «саны 700 мыңға жуық қарулы сарбаз; бәрі ұзын бойлы, көрікті, кавказдықтар секілді басынан аяғына дейін қару асынған; олардың отаны Сібірдің арғы бетінде жатқан жұмбақ ел; өздерінің тыңшылары арқылы бәлшебектердің Сібірде жасаған зорлық-зомбылығын біліп, жапондармен бірге Сібірге келіп, бәлшебекке соққы беріп аз уақытта қуып шықты» деген аңыз шыққан [Fink, 1921: 54]. «Сарыарқа» газеті «Бұлар... (чехословактар. – Авт.) 100-700 мың болатын», – деп бұл аңызды жартылай растады [Сарыарқа, 2023: 428]. Бұл аңыз, П. Финктің пікірінше, чехословак армиясының небір таңқаларлық ру-тайпадан құралған елдің өміріне қаншалықты терең кіргенінің құнды және қызық дәлелі болды. Сонымен бірге ол чехословактардың бір мұхиттан екінші мұхитқа дейінгі қиын-қыстау жолында ұшыратқан халықтар мен тайпалардың ішінен ең сүйкімдісі – қазақтар деп санайды [Fink, 1921: 59].

Қазақтар – Орта Азияның ең үлкен көшпелі халқы

П. Финктің өзі де қазақтың кең-байтақ даласын, оның флорасы мен фаунасын, ауасы мен самал желін, Ұлы дала қазағының тұрмыс-тіршілігін, салт-дәстүрін, мәдениетін көшпелі мал шаруашылығын, киіз үйінің ішкі жасауын, ашық мінезін, дене бітімін, ұлттық киім-кешегіне дейін зор сағынышпен сүреттейді. «Қазақтың арасында өткізген сәттерім тұтқындағы бейшара кезімнің ең жылы алданышы болды. Ол ұзақ уақыт еске алатын боламын, білемін..» деп жазады күнделік авторы.

Қазақтар, чех легионерінің пікірінше, Орта Азияның ең үлкен көшпелі халқы. Тянь-Шань тауының солтүстік етегіндегі халықты чехтар «қырғыз» деп біледі. Ал Жайық пен Ертістің төменгі

ағысын мекендеген «қырғыз» тайпаларының бәрі түгел қазақ аталады. Осы жерде ескерте кету керек: орыс әдебиеті мен ресми құжаттарында 1925 жылға дейін қазақ «қырғыз», ал қырғыз – «қара-қырғыз» немесе «жабайы тас қырғыз» деп жазылды [Бөкейхан, 2018: 8 т.: 279]. Қазақ пен қырғыздың тіл, киім, салт-дәстүр, жалпы тұрмыс-тіршілігінде айырмашылығы шамалы. Үлкен айырмашылық тек санында – қырғыз 300 мыңға жуық болса, қазақ – 3 млн-нан асады [Fink, 1921: 61].

Әрине, қазақ арасына әскери тұтқын болып келген П. Финктің 9 облыс, 1 губерне және Закаспий облысы мен Алтай губернесінің бірнеше оязын мекендеген қазақ халқының дәл санын білуі мүмкін емес. Ресей империясындағы 1897 жылғы халық санағына сәйкес, көшпелі тіршілігіне байланысты санаққа толық іліндеген қазақтың саны 4,084 млн болса, 1914 жылғы Бірінші дүниежүзілік соғыстың қарсаңында – 6,47 млн болатын [Еңбекші қазақ, 1924].

Қазақ – нағыз дала сұңқары

Чех легионері П. Финк қазақтың дене бітімі, бет-жүзі, күш-қуаты, ат құлағында ойнаған ептілігін, жаздың ыстығы мен желін, қыстың қақаған аязы мен боранын, аштық пен шөлін оңай төзетінін сипаттай келіп, оның «дала қасқыры» деген атымен келіспей, шапшаңдығы мен көзінің қырағылығына сай «*нағыз дала сұңқары*» деп атаған әділ болады деп мәлімдейді [Fink, 1921].

Келесі чех легионері Антонин Беднарж «Семейде» атты шағын естелігінде аталған қалада орыспен қатар қазақ және татармен де жиі араласқанын жазады. Қазақтар оған кедейлеу көрінген. Себебі олар көбіне қара жұмысқа жалданатын не жолаушы тасушы болып істейтін. Өзен (Ертіс) жағалауындағы үлкен жүк кемесіне қайықпен жүзіп келіп, бұрынғыша қолымен жүк тиеп жатқан жұмысшылар тобы автордың есінде қалыпты. Жұмысшы қазақтар Сібір өзендеріндегі аралдарда әсіресе жаз бойы ашық аспан астында еш көрпе-төсексіз түнеп, ішкен тамағы тым жұпыны – қара нан мен шай болыпты.

А. Беднарж қазақтың кедейшілікке душар болуының себебін жақсы біледі. Оның пікірінше, қазақтың кең-байтақ даласы өзінің туған баласын (қазақты) да асырай алмайтын халге жеткен. Ал оның себебі: орыс, украин, латыш, неміс, эстон және тағы басқа жат халықтар егін-жайға дала алқаптарын қайта-қайта тартып алып жатыр, нәтижесінде дала жері үнемі тарылып келеді.

Естелігі соңында автор қазақтың өте қонақжай, қызметшіл халық екенін [сур. 5], Семейде қазақтарға жиі қонақта атынын, әсіресе жазды олардың қымызын сүйсініп ішетінін жазады. Өзара саясат жайында сөз бола қалса, қазақтар үнемі Түркиядан бастап бүкіл мұсылман әлемін қолдайтын болған [Díl, 1927: 354-357].

Сур. 5 – Чехословактар қазақ үйінде қонақта (И. Дворжактың «Қазақ арасында» кітабынан)

Чехия мен Словакияның тың дереккөздерінде Әлихан Бөкейхан бастаған Алаш Орда үкіметі мен оның мүшелері, Чехословак әскерінің Челябинскідегі съезіне Алаш Орда өкілдерінің қатысқаны, екі жақтың Омбы мен Уфа қалаларында өткізген екіжақты келіссөзі және Алаш армиясы мен

Чехословак корпусының бірлесіп, Омбы, Самар және т.б. қалаларды бөлшебектерден азат еткен осыған дейін ғылыми айналымда зерттелмеген жаңа деректер табылды.

Нәтиже. Чехословак корпусы (ЧСК) Бірінші дүниежүзілік соғыс жылдарында Ресей армиясының құрамында негізінен Ресей империясы аумағында тұрған чех пен словактардан және Аустрия-Мажарстан империясының армиясы құрамында соғысып, Германия мен Аустрия-Мажарстанға қарсы Антанта блогы жағында соғысуды қалаған чех пен словак әскери тұтқындарынан 1914 жылы жасақталған ұлттық әскери құрама болды. Аустрия-Мажарстан империясы армиясының қатарында соғысып жүріп, патшалық Ресей армиясының тұтқынындағы чех пен словактардың едәуір бөлігі Дала облыстарында тұрып, қазақ халқымен жақын араласқан. 1917 жылдың қыркүйегінде түмен (дивизия) мен бір бригадadan құрылған дербес ЧСК жасақталды [Zhussip, Nurpeisov, 2025: 1097]. 1918 жылдың қаңтарында ресми түрде франсуз армиясының құрамдас бөлігі деп жарияланып, франсуз армиясына бағынды. Легионерлер корпусы құрылған сәтінен 1918 жылдың көктеміне дейін Украина жерінде тұрды. Оларды Ресейден Францияға жөнелтетін ең төте жолы Архангельскі мен Мурманскіден теңіз арқылы болатын. Наурыз айының соңында Кеңес өкіметі мен Ресейдегі Чехословак ұлттық кеңесі (ЧСҰК) және ЧСК легионерлерді еш бөгетсіз Пензадан Владивостокқа қарай аттандыру туралы өзара келісімге келді. 1918 жылдың басында шамамен 35 мыңдай жауынгері бар ЧСК Ресей аумағында 4 топқа, басқа дерекке сәйкес, 6 топқа бөлініп шашырап тұрды [Новиков, 2018: 98]. Олардың бір тобы Сібірдің Омбы қаласынан Ново-Николаев (қазіргі Новосібір. – Авт.) пен Марийнскіге дейін бытырай орналасқан болса, тағы бір тобы Оралда Челябинскі қаласы ауданында, корпустың 14 мыңдай жауынгері бар ең ірі тобы Владивосток қаласына жетіп үлгерген.

Осы кезде Кеңес өкіметі ЧСК-мен арадағы наурыз келісімін бұзып, чехословак эшелондарын Владивостокқа қарай өткізбегуге бұрық берген. «Сарыарқа» газетінің хабарлауынша, өзіне қарсы чехословактың 40 мыңдық әскерін батыс майданға салу жоспарын білген Германия Кеңес өкіметінен ол легионды түгел қарусыздандырып, таратып жіберуді талап еткен [Сарыарқа, 1918. № 45: 1]. 16-20 мамырда Челябинскіде болып өткен чехословак әскерілерінің съезі бөлшебек өкіметімен байланысты бұзу, қару-жарақты бермеу және Владивостокқа өз бетінше қозғала беру туралы қаулы қабылдады. Чехословак легионерлері съезд сайланған «Уақытша атқару комитетіне ғана бағынамыз» деп шешті.

Алаш Орда үкіметінің чехословак легионымен арадағы байланысы осы кезден басталған. Кеңес өкіметіне қарсы көтеріліске шыққан ЧСК аз уақыттың ішінде Оралдың Челябині, Златоуст, Уфа, Орынбор, Еділдің (Поволжье) екі жағындағы Самара, Пенза, Кузнецк, Сызрань қалаларын, Донды, Сібірдің Алаш территориясы деп жарияланған Қызылжар (Петропавл), Қорған (Курган) қалаларын азат етіп, Омбыға жол ашқан; Алаш әскерімен бірге Торғай облысын (Қостанай, Тройцк), Ақмола, Семейді бөлшебектен азат еткен [Сарыарқа, 1918. № 45: 1].

Бұрынғы чехословак легионері Индржих Дворжак өзінің «Қазақ ортасында» кітабында қазақ өкілдерімен, яғни Алаш Орда үкіметі мүшелерімен, ресми байланысы Омбы қаласында басталғанын жазады. Бұл байланыс легион үшін өте маңызды болған. Себебі чехословак әскері бөлшебектерге қарсы соғыста қару-жарақ пен жылқыға аса мұқтаж болған [Дворжак, 2026: 91]. Легионер Франтишек Шип бұл мұқтаждықты растап, чехословак легионы Украинадан шыққан кезде әрбір эшелонға 1-2 жұп қана жылқы қалып, қалғанын Курск-Орел-Воронеж жолында кеңес өкіметіне тапсыруға тура келген. Сібірде бөлшебектерге қарсы соғыс басталғанда барлаушы атты жасақтар мен полктар, зеңбіректерді тасымалдау, әскерді қамтамасыз ету және т.б. үшін жылқыға деген зор сұраныс сезілген [Šip, 1921]. Атты әскері болған бөлшебектердің чехословак корпусы алдында үлкен басымдығы болып, олар легионның тылына терең бойлап кіріп, жеке әскери бөлімдерге сокқы беріп, шегіну жолдарын кесіп отырған. Демек Омбыда жай чехословак-қазақ байланысы емес, чехословак корпусы мен Алаш Орда арасындағы тұңғыш келіссөздердің бірі деуге толық негіз бар. Оған чехословак корпусының жоғарғы қолбасшылығынан кімдер қатысқаны беймәлім, кіші офицерлерден поручик (аға лейтенант) Индржих Дворжак пен 40-50 мыңдық легионды қаржылай қамтамасыз етуге жауапты офицер Франтишек Шиптің болғаны олардың өз естеліктерінен анықтады. Ал Алаш Орда жағынан үкімет төрағасы (премьер-министр) Әлихан Бөкейхан, үкімет мүшелері Айдархан Тұрлыбай (Турлубаев) мен Уәлитхан Танах (Танашев, Таначев) және патша армиясының бұрынғы капитаны қатысқан, тегі қазақ [Дворжак, 2026: 91]. Ол капитан Хамит Тоқтамыс (Тохтамышев) болды деуге дәлел бар. Бірінші дәлелі: Омбыдағы кездесуден кейін капитан Тоқтамыс - Алаш Орда үкіметі құрамында құрылатын, қорғаныс министрлігінің құзыры мен міндеттері жүктелген Әскери Кеңестің меңгерушісі, қазіргі тілмен айтқанда қазақтың тұңғыш қорғаныс министрі қызметіне тағайындалды [Бөкейхан, 2018. 10 т.: 457]. Екінші дәлел: чехословак әскерілерінің Челябинскідегі съезіне құрметті

қонақ ретінде Әлихан Бөкейхан бастаған Алаш Орда өкілдері қатысып, бірінші Алаш атты полкының қолбасшысы Хамит Тоқтамыс Алаш Орда атынан құттықтап сөз сөйлеген.

Тағы бір чех легионері Эмиль Достал шетелдіктердің Ресейдегі чехословак легионерлерін 1918 жылы Әулие Вацлав күні мерекесімен құттықтауларының жинағын кітапша етіп басып шығарда. Жинақта Алаш Орда үкіметінің мүшесі, Түркістан мұхтариатының (Қоқан аутономиясы, 1917-1918 жж.) бұрынғы сыртқы істер министрі әрі оның соңғы Премьер-Министрі болған Мұстафа Шоқайдың да құттықтаған жеделхаты да берілген. Бірақ ол чехословак легионерлерін Бүкілресейлік Құрылтай жиналысы мүшелерінің Бүкілресейлік съезінің Төралқасы мен Кеңсесі атынан Әулие Вацлав күні ұлттық мерекесімен құттықтайды. Құжатта ол чехословактарды «бауырларым» деп атаған: «Тарих чехословак бауырларымыздың зор еңбегін әділ мойындады: олар Ресейді демократия мұратына сүйеніп азат етіп, қайта жаңғыру жолында орасан зор құрбандыққа барды. Жасасын біздің чехословак бауырларымыз! Құрылтай жиналысы мүшелерінің Бүкілресейлік съезі төрағасының көмекшісі Шоқай» [Dostal, 1929: 69].

И. Дворжак өз кітабында Ә. Бөкейханды «Алаш үкіметінің төрағасы, білікті заңгер» деп, А. Тұрлыбай мен У. Танашты мамандықтарын атамай «осы үкіметтің мүшелері, Петербург университетін бітірген» деп таныстырады [Дворжак, 2026: 88]. Тарихи фактыға сүйенсек, Ә.Н. Бөкейханның мамандығы заңгер емес, С.-Петербургтың Орман институтын II дәрежелі ормантанушы-ғалым мамандығы бойынша 1894 жылы бітірді [СПб ОМТА. Қ.994. Т.4. Іс.910. П.33]. Расталмаған тағы бір дерекке сәйкес, ол 1893 жылы С.-Петербург императорлық университетінің заң факультетінің курсын экстерн түрінде тапсырған [Мәкенбаев, Садуақасов, 1992]. А. Тұрлыбай 1902 жылы С.-Петербург университетінің заң факультетін, У. Танаш та – заңгер мамандығы бойынша Қазан университетін 1912 жылы бітірді.

Ф. Шиптің естелігіне қарағанда, Омбыдағы келіссөзде тараптар жылқы мәселесі бойынша келісімге келе алмаған, немесе басқа мәселелер талдануы мүмкін. Бірақ И. Дворжак Омбы кездесуінің барысында Алаш Орда төрағасы Ә. Бөкейханның өз халқының отарлық езгісінде бастан кешкен қайғы-қасіретін чехословак халқының көрген азабымен салыстырып, қазақ даласының тәуелсіздігін аңсайтынын айтқанын есіне алып, одан ерекше әсер алғанын жазады. Ә. Бөкейхан бұл әңгімесін кейін «Сарыарқа» газетіндегі «Саяси әңгіме» атты тізбекті мақаласының бірінде келтіріп, халқын тәуелсіздікке жету жолында чехословактан үлгі алуға шақырды: *«Мына бізді, орысты өткен жаз көпшілден (бәлшебектен. – Авт.) құтқарған Шехословак ерлік көрсеткен азамат жігіттің арқасында жұрт болып отыр: Шехословак 400 жыл көрші елдің нұқтасында жүрген... Ойлан, Алаш! Ұғын, қазақ! Аутономия алу оңай емес, аз күнде жарыққа шықпайды, болмай қоймайды»* [Сарыарқа, 2023: 560].

Кезекті келіссөз Уфа қаласында болып, ол нәтижелі болған. Омбыдағы келіссөзге де қатысқан Ф. Шип Уфада Алаш Орда үкіметінің төрағасы Әлихан Бөкейханмен чехословак әскеріне көмекке 2000 жылқы алуға келісімге қол жеткізгенін мәлімдейді. Келісімге Уфадағы мұсылман басқармасының ғимаратында қол қойылған. Легионға 2000 жылқы Семей облысынан (естелікте «аймақ» делінген. – Авт.) жеткізілген. *«Алаш Орда одан басқа көмек бере алмады, себебі өзі еріктілердің 2 атты полкын жасақтап жатты»*, – дейді легионер Франтишек Шип [Šíp, 1921].

Назар аударатын бір маңызды мәселе: Аутономиялы Башқұрт үкіметінің бұрынғы мүшесі Ахмет-Зәки Уәлидовтың (шетелге кеткен соң Зәки Уәлиди Тоған деп өзгертті. – Авт.) мәлімдеуінше, башқұрт әскерінің құрамалары тек ЧСК берген қару-жарақпен ғана қаруланған [Тоған, 1994: 243]. Қазақтың тұрақты ұлттық қарулы күштерін – Алаш армиясын құру барысында Алаш Орда үкіметі қару-жарақ, жалпы әскери-техникалық жабдықтарға аса тапшы болды. Алаш Орда төрағасы (премьер-министр) Әлихан Бөкейхан НКВД тергеушісіне берген жауабында атты казактар мен Бірінші дүниежүзілік соғыстан қайтқан орыс мұжық-жауынгерлерінен сатып алған; 1918 жылы Ахмет Байтұрсынұлы мен Міржақып Дулатты қару сатып алу үшін Қытайдың Құлжа қаласына жөнелткенін мәлімдеді [РФ ФКҚ ОА. Қ. Р-34862: 29]. Ал 1919 жылы Райымжан Мәрсек Алаш Орда атынан Жапония үкіметіне берген құзырхатында (петиция) Алаш Орда, Түркістан және Башқұрстан 40-50 мың сарбазды жұмылдыра алса, олар бәлшебектерді өз жерлерінен қуып шыға алады. Алаш Орда үшін 150-200 мың сарбазды армия қатарына алу қиын емес, бірақ негізгі мәселе – қару-жарақ пен оқ-дәрінің жоқтығы деп мәлімдеді [JACAR. B03051221900: 28]. Қару-жараққа осындай тапшылыққа қарамастан, Алаш Орда үкіметі ЧСК-ға 2000 жылқы мен қару-жарақ түрінде көмек берді.

Чехо-словак корпусының бәлшебектерге қарсы Алаш және атты казак әскерлерімен бірлесіп соғысқаны Франция дереккөздерінен де табылды. Мысалы, «Le Temps» газеті 1918 жылдың маусымында Чехо-словак корпусының «Алаш» және атты казак әскерлерімен бірлесіп Омбы қаласын азат етіп, бәлшебектің қызыл армиясына зор шығын келтіргенін [Le Temps, 1918], ал «La Croix des Alpes et de Provence» басылымы легионерлер қазақтар мен казактардың қолдауымен Омбыға қоса Транссібір теміржолы бойындағы маңызды теміржол бекетінің бірі – Самара қаласын басып алғанын және Сібірді Ресейден бөліп тастағанын хабарлады [La Croix des Alpes et de Provence, 1918].

Осылай чехословак корпусы 1918 жылдың мамыр айында Кеңес өкіметімен байланысын күрт үзіп, Қиыр Шығыс, Транссібір теміржолы бойын, Сібірді, Орал, Еділ-Жайық (Поволжье) өңірін түгел бәлшебек кеңестерінен азат етіп, заңды (легитимді) және беделді орталық биліксіз қалған Ресейде Бүкілресейлік антибәлшебектік КомУч, Уфа директориясы үкіметтерінің құрылуына және 1917 жылы желтоқсан айында II Жалпы қазақ-қырғыз құрылтайының қаусымен ресми түрде болашақ Ресей федерациясының аутономиясы (субъектісі) ретінде құрылған, бірақ де-факто егеменді Алаш, Башқұрт үкіметтерінің өз міндеттерін атқаруға кірісуіне жағдай жасады [Нурпеисов, Жүсіп, 2021: 17]. Оны Алаш Орда Кеңесінің төрағасы Әлихан Бөкейхан Алаш Орданың облыстық және ояздық бөлімдеріне 11 маусымда (ескі күнтізбе) жолдаған жеделхаты растайды. Құжатта *«Екінші қазақ-қырғыз сиезінің қаулысы бойынша 11-24-інші июнде Алаш Орда Алаш қаласында іске кірісті. Сібір һәм Башқұртстан аутономияларымен ынтымағы бар. Алаш Орданың облоной һәм уездни советтерін құруыңыз жөн... Жергілікті Алаш Орда сәбеттері уақытша қазақ халқының саяси һәм мәдени істерін қарай тұрады»* делінген. Жеделхатта, сондай-ақ, 1917-1918 жылдардың салығын жинауды, «Алаш» әскеріне жауынгер шақырып, әскери бөлімдер жасақтауға бұйрық берді [Қазақ, 1918: №61(262): 1].

1918 жылдың соңына қарай чехословак легионы Ақтар қозғалысы жағында бәлшебектерге соғыс қимылдарынан бас тартып, оның бөлімдері Сібірдегі Транссібір магистралінің бойына шоғырланды. Бірінші дүниежүзілік соғыстың Антанта жеңісімен аяқталғаны және 28 қазанда Чехословакияның тәуелсіздік алғаны туралы хабар легионерлерді отанына оралуға асықтырды. Чехословакияның әскер министрі Милан Штефаник 1918 жылдың желтоқсанында Ресейдегі Чехо-словак корпусының барлық бөліміне өз шептерін майданды тастап, өз шептерін Ақтар қозғалысының әскеріне тапсыруға бұйрық берді. Осы кезде чехословак легионерлері 72,5 мыңнан асқан еді.

Чехословак легионымен одақтас Алаш Орда үкіметі М. Штефаниктің осы бұйрығынан кейін енді Чехословакияның өзімен саяси ынтымақтасу мақсатында чехословак консулымен кездесуге 1918 жылдың желтоқсанында өзінің өкілі Райымжан Мәрсекті (Раимджан Марсеков) Владивостокқа аттандырды. Осы кезде Р. Мәрсек – Алаш Орданың Семей облыстың кеңесінің мүшесі әрі Семей облыстық земство басқармасының төрағасы болды.

Владивостокқа 1919 жылдың қаңтарында жеткен ол алдымен чехословак үкіметінің Қиыр Шығыстағы сенімді өкілі (консул) Вацлаф Гирсамен кездесіп, келіссөз жүргізді. Р. Мәрсек консулға қазақ пен бүкіл Сібір халқы Ресейдің бұрынғы патшалық билігін қайта орнатуды көздейтін адмирал Колчактың үкіметін қолдамайтынын мәлімдеп, ондай үкіметке көмек көрсетпеуге шақырды. Одан бөлек Алаш Республикасы мен оның түркітілдес жақын одақтастары Түркістан мен Башқұртстанның де-факто мемлекеттігі мен тәуелсіздігін мойындау мәселесін көтерген болуы ықтимал. Себебі чехословак консулынан кейін АҚШ пен Жапонияның дипломатиялық өкілдерімен келіссөзінде Р. Мәрсек дәл осылай Алаш Орда мен оның одақтастарының тәуелсіздігін мойындауды және Париждегі бейбіт конференцияға жиналған алып мемлекеттердің де мойындауына дипломатиялық ықпал етуді өтінген болатын [JACAR. B03051221900: 26-30.]. Консул В. Гирса Алаш Орда үкіметінің өкілі Р. Мәрсекті жылы қабылдап, оның барлық өтінішін чехословак үкіметіне жеткізуге уәде берген [ҚР ҰҚК АММ. Қ.9. Т.1. Іс.305. П.193].

1919 жылдың 1 ақпанында атауы «Ресейдегі Чехословак армиясы» (ЧСА) деп өзгерген чехословак легионы Үркіттен (Иркутск) Владивостокқа дейінгі сапары барысында Алаш Орда үкіметіне тағы бір жақсы көмек берді. Бәлшебектің соққысынан өзінің әскери штабы мен кеңсесін және Ресейдің алтын қорын алып Омбыдан Үркітке қашқан адмирал Колчакты чехословак армиясы қамауға алды. 15 қаңтарда ЧСА басшылығы А. Колчакты Үркітті басып алған эсерлер мен меншебектердің «Политцентр» ұйымынның қолына берді. 7 ақпанда адмирал Колчак атылды. Осы күні ЧСА мен бәлшебектің Қызыл армиясы өзара бітім туралы келісімге қол қойып, легионерлердің Қиыр Шығысқа жетіп, отанына оралуына жол ашылды.

Қорытынды. Чехословак корпусының Кеңес өкіметіне қарсы 1918 жылдың мамыр айында басталған көтерілісі тарих ғылымы тұрғысынан зерттеліп, талданып, лайықты бағасын алған емес. Бірақ чехословак көтерілісі Ресейдің өзі үшін де және әсіресе оның бұрынғы отар ұлттары мен халықтары және облыстары үшін де өте маңызды болды. Себебі, біріншіден, 1917 жылдың 25 қазанында (7 қараша) бәлшебек партиясы қарулы бүлікпен Бүкілресейлік Уақытша үкіметті құлатып, Ресейдің орталық билігін басып алғаннан кейін, екіншіден – 1918 жылдың 6(19) қаңтарында Ресейдің жалпы халық сайлаған соңғы заңды (легитимді) билігі – Бүкілресейлік Құрылтай жиналысын қантөгіспен қуып таратқан күнінен бастап сол жылдың мамыр айына дейінгі 7 ай бойы Ресейдің демократияшыл күштері бірігіп, бәлшебектерге қарсы ешқандай қарулы қарсылық көрсете алмады. Бәлшебектердің заңсыз әрі қылмысты диктатурасына бірінші болып ойсырата соққы берген ЧСК болды. Аз уақыттың ішінде ЧСК бөлімдері Қиыр Шығыс пен Сібірді және Орал мен Еділ-Жайық (Поволжье) өңірін бәлшебектерден азат етті. Соның нәтижесінде ғана 1918 жылдың маусым айында алғашқы антибәлшебектік үкімет мәртебесіне дәмеленген Бүкілресейлік Құрылтай жиналысы мүшелерінің комитеті, Сібір аутономиясы құрылып, 1917 жылы құрылған Алаш Орда, Башқұрт сынды ұлттық үкіметтердің іске кірісуіне жағдай жасап берді.

Дереккөздер

ҚР ҰҚК АМА – Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Арнайы мемлекеттік архиві
СПб ОМТА – Санкт-Петербург Орталық мемлекеттік тарихи архиві
РФ ФҚК ОА – Ресей Федерациясының Федералдық қауіпсіздік қызметінің Орталық архиві
JACAR – Жапон Азия тарихи құжаттар орталығы

Sources

QR UQK AMA – Qazaqstan Respublikasy Ulttyq Qauipsizdik Komitetiniń Arнайы Memlekettik Arhivi [Special State Archive of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan].
SPb OMTA – Sankt-Peterburg Ortalyq memlekettik tarihy arhivi [Central State Historical Archive of Saint Petersburg]
RF FQK OA – Resei Federatsiasynyń Federaldyq Qauipsizdik Qyzmetiniń Ortalyq Arhivi [Central Archive of the Federal Security Service of the Russian Federation].
JACAR – Japon Aziia Tarihy Qujattar Ortalygy [Japan Center for Asian Historical Records]

Әдебиеттер

Díl, 1927 – *Díl Antonin Bědnař. Cestami odboje* (Jak žily a kudy táhly čs. legie). II. 1927.
Dostal, 1921 – *Dostal Emil. Svatý Václav patronem čsl. odboje na Rusi: dokumenty ze zahraničních odbojových spisů*. Praha: knihovna «Života», 1921. 69 c.
Dvorak, 1921 – *Dvorak Jindrich*. U Kazachů – Praha: Česká grafická Unie, 1921. 70 stránek.
Fink, 1921 – *Fink Pavel. Bílý admirál. Kirgizy a Šichy*, 1921.
La Croix des Alpes et de Provence, 1918 – *La Croix des Alpes et de Provence*, 1918. 30 juin.
Le Temps, 1918 – *Le Temps*, 1918 жыл, 22 маусым («Le Temps («Лё Тан») француздардың күнделікті республикалық газеті, 1861-1942 жж. бастапқыда либералды басылым, кейін Франция сыртқы істер министрлігінің ресми басылымы ретінде шығып тұрды).
Šíp, 1921 – *Šíp František. Několik kapitol o hospodářství naší sibiřské armády*. Roč. IV. Naše revoluce, 1921. Sv.1. 87 s.
Zhussip, Nurpeisov, 2025 – *Zhussip S.A., Nurpeisov E.K., Maslov Kh.B.* Alash Orda's sovereign Foreign policy: negotiations with the Czechoslovak Delegation (1918-1920) // *Otan tarihy*. 2025. Vol. 28. №4. Pp. 1091-1106. [In Eng.]. DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_4_1091-1106
Бөкейхан, 2018 – *Бөкейхан Ә. Шығармалары – Сочинения*. 10 т. / Әлихан Бөкейхан. Толықт. Үшінші басылым. Астана: «Алашорда» ҚҚ, 2018. 618 б.
Бөкейхан, 2018 – *Бөкейхан Ә. Шығармалары – Сочинения*. 8 т. / Әлихан Бөкейхан. Толықт. Үшінші басылым. Астана: «Алашорда» ҚҚ, 2018. 600 б.
Дворжак, 2026 – *Дворжак Индржих*. Қазақтар арасында. Алматы: «Баянжүрек» баспасы, 2026. 96 б.
Еңбекші қазақ, 1924 – *Еңбекші қазақ*, 1924. 28 қазан.
Қазақ, 1918 – *Қазақ*. 1918. 30.06. № 61 (262).
Мәкенбаев Қ., Садуақасов Қ., 1992 – *Мәкенбаев Қ., Садуақасов Қ.* Әлімхан Ермеков. Жезқазған, 1992. 25 б.
Новиков, 2018 – *Новиков, П.А.* Бои в Восточной Сибири в мае-августе 1918 г. // *Белая Сибирь. Коллективная монография к 100-летию сражений Гражданской войны*. Иркутск. 2018. 98 с.
Нурпеисов, Жүсіп, 2021 – *Нурпеисов Е.К., Жүсіп С.А.* Республика Алаш: де-юре и де-факто // *Право и государство*. 2021. № 3 (92). Сс. 6-25.

Сарыарқа, 1918 – *Сарыарқа*. 1918. 04.07. №45.

Сарыарқа, 2023 – *Сарыарқа, 1917-1919* /«Сарыарқа» газеті. 1917-1919 жж./ Құраст. Ғ. Әнес, Т. Замзаева, А. Мырзағали. Алматы: «Алашорда» ҚК, 2023. 808 б.

Тоган, 1994 – *Тоган Заки Валиди*. Воспоминания. Борьба народов Туркестана и других восточных мусульман-тюрок за национальное бытие и сохранение культуры. Кн. I. Уфа: «Кітап», 1994. 204 с.

References

Díl, 1927 – *Díl Antonin Bědňar*. Cestami odboje (Jak žily a kudy táhly čs. legie). II. 1927. [in Czech]

Dostal, 1921 – *Dostal Emil*. Svatý Václav patronem čsl. odboje na Rusi: dokumenty ze zahraničních odbojových spisů. Praha: knihovna «Života», 1921. 69 c. [in Czech]

Dvorak, 1921 – *Dvorak Jindrich*. U Kazachů – Praha: Česká grafická Unie, 1921. 70 stránek. [in Czech]

Fink, 1921 – *Fink Pavel*. Bílý admirál. Kirgizy a Šichy, 1921. [in Czech]

La Croix des Alpes et de Provence, 1918 – *La Croix des Alpes et de Provence*, 1918. 30 Juin.

Le Temps, 1918 – *Le Temps*, 22 June 1918 (Frantsuzdardyn kyndelikti respikaliq gazeti, 1861-1942 jj. bastapqida liberaldy basylым, keyin Frantsiya syrtqy ister mınıstrliginiń resmı basylыmy retinde shyǵyp turdy [French daily republican newspaper published from 1861 to 1942. Initially a liberal publication, it later served as the semi-official newspaper of the French Ministry of Foreign Affairs]. [in French]

Šíp, 1921 – *Šíp František*. Několik kapitol o hospodářství naší sibiřské armády. Roč. IV. Naše revoluce, 1921. Sv.1. S. 87. [in Czech]

Zhussip, Nurpeisov, 2025 – *Zhussip S.A., Nurpeisov E.K., Maslov Kh.B.* Alash Orda's sovereign Foreign policy: negotiations with the Czechoslovak Delegation (1918-1920) // *Otan tarihy*. 2025. Vol. 28. №4. Pp. 1091-1106. [In Eng.]. DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_4_1091-1106.

Bokeikhan, 2018 – *Bokeikhan A.* Shygarmalary – Sochineniya [Works – Collected Works]. Vol. 10. Astana: Alashorda Foundation, 2018. 618 p. [in Kazakh]

Bokeikhan, 2018 – *Bokeikhan A.* Shygarmalary – Sochineniya [Works – Collected Works]. Vol. 8. Astana: Alashorda Foundation, 2018. 600 p. [in Kazakh]

Dvorak, 2026 – *Dvorak J.* Qazaqtar Arasynda [Among the Kazakhs]. Almaty: Bayanzhurek Publishing House, 2026. 96 p. [in Kazakh]

Enbekshi qazaq, 1924 – *Enbekshi qazaq*. 1924. 28 qazan. [in Kazakh]

Qazaq, 1918 – *Qazaq*. 1918. 30.06. No. 61 (262). [in Kazakh]

Makenbaev, Saduakasov, 1992 – *Makenbaev, Q., Saduakasov, Q.* Alimkhan Yermekov [Alimkhan Yermekov]. Zhezkazgan, 1992. 25 p. [in Kazakh]

Nurpeisov, Jusip, 2021 – *Nurpeisov, E.K., Zhussip, S.A.* Respublika Alash: de-jure i de-fakto [The Alash Republic: De Jure and De Facto]. // *Pravo i gosudarstvo*, 2021, №3 (92), S. 6-25. [in Russian]

Saryarqa, 1917 – *Saryarqa*. 1918. 04.07. №45. [in Kazakh]

Saryarqa, 2023 – *Saryarqa, 1917-1919* [Saryarqa, 1917-1919] /Comp. by G. Anes, T. Zamzaeva, A. Myrzagali. Almaty: Alashorda Foundation, 2023. 808 p. [in Kazakh]

Togan, 1994 – *Togan, Z.V.* Vospominaniya. Bor'ba narodov Turkestana i drugikh vostochnykh musul'man-tiurkov za natsional'noe bytie i sokhranenie kul'tury [Memoirs. The Struggle of the Peoples of Turkestan and Other Eastern Muslim Turks for National Existence and the Preservation of Culture]. Book I. Ufa: Kitap, 1994. 204 p. [in Russian]

СОДЕРЖАНИЕ / МАЗМУНЫ ОТАН ТАРИХЫ № 29(3). 2026

<i>Dinasheva L.G., Alimbekuly A.A., Saparbekova B.</i> HISTORIOGRAPHY OF WRITTEN SOURCES ON THE HISTORY OF KAZAKHSTAN FROM THE 6th TO THE EARLY 13th CENTURIES: EVOLUTION OF TRANSLATIONS, TEXTUAL CRITICISM, AND HISTORICAL-GEOGRAPHICAL INTERPRETATION.....	964
<i>Suleimenova D.K., Agatay O.M.</i> ULUS OF JOCHI AND THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA, 1380–1395 FROM VASSALAGE TO ALLIANCE.....	973
<i>Порсин А.А.</i> ВЛИЯНИЕ КЛИМАТА И ЭПИДЕМИЙ НА ПОЛИТИЧЕСКУЮ СИТУАЦИЮ В ЗОЛОТОЙ ОРДЕ В КОНЦЕ XIII – НАЧАЛЕ XIV ВВ.....	985
<i>Джумагалиев Д.А., Сабитов Ж.М.</i> «КРИЗИС XIV ВЕКА» И ФОРМИРОВАНИЕ НОВЫХ МЕХАНИЗМОВ ЛЕГИТИМАЦИИ ВЛАСТИ (ПО МАТЕРИАЛАМ «МАДЖМУ АТ-ТАВАРИХ»).....	997
<i>Амирбекова С.К., Саркыткан К., Дюсенов Б.Д.</i> ХОРЕЗМ, МАВЕРАННАХР И ДЕШТ-И КИПЧАК В АРАБСКИХ РУКОПИСЯХ ВАТИКАНСКОЙ АПОСТОЛЬСКОЙ БИБЛИОТЕКИ.....	1011
<i>Koshymova A.O., Nogaibaeva M.S.</i> TOPONYMS IN KAZAKH EPICS: HISTORICAL, TOPONYMIC AND ETHNOCULTURAL ANALYSIS (BASED ON THE POEM “KOBYLANDY BATYR”).....	1032
<i>Kambarbekova G.A.</i> CENTRAL ASIA THROUGH THE LENS OF AN INDIAN TRAVELER: PEOPLE, CUSTOMS, AND TOPONYMY.....	1044
<i>Тылахметова А.С., Черниенко И.Б.</i> ГОСУДАРСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ХАНА АБИЛМАМБЕТА В ОЦЕНКАХ ИСТОРИОГРАФИИ.....	1063
<i>Abenova G.A., Tokishkadirov B.B., Mamyrbekov A.M.</i> KAZAKH–DZUNGAR RELATIONS IN MODERN HISTORIOGRAPHY	1079
<i>Beisembayeva A.R.</i> KAZAKH-DZUNGAR RELATIONS FROM THE SECOND HALF OF THE XVII CENTURY TO THE 1750S: THE SOURCE BASE OF THE RESEARCH.....	1092
<i>Galimov Ye.A., Kabuldinov Z.Ye.</i> UPRISINGS OF THE KAZAKHS OF THE JUNIOR ZHUZ AGAINST THE ABOLITION OF THE AUTHORITY OF SULTAN-RULERS.....	1104
<i>Toraigyrov Ye.M.</i> THE KAZAKH POPULATION AND THE MILITARY- ADMINISTRATIVE POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE ON THE RIGHT BANK OF THE IRTYSH RIVER (SECOND HALF OF THE XVIII CENTURY TO THE EARLY XIX CENTURY).....	1117

Төлебаева Ж.М., Хайрулдаева А.М.

ШОҚАН УӘЛИХАНОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚТАР МЕН ОРТА АЗИЯ
ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ XIX ҒАСЫРДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ.....1131

Құрманбек Қ., Қайполла Қ., Нұржанбек Н.

ҚАЗАҚ АҒARTУШЫЛАРЫНЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ
ШАҒАТАЙ ТІЛІНДЕГІ ДІНИ ТЕРМИНДЕР
(Зәкірия бин Ибраһимнің «Мұхтасар ‘илм-И Ғал» еңбегі негізінде).....1143

Ахметова Г.М.

ТОРГОВОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В ПРОЦЕССАХ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОГО
КАЗАХСТАНА (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX ВЕКА).....1156

Черниенко Д.А., Тойбаев А.Ж.

ЭТНОДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ЖЕТЫСУСКОЙ ОБЛАСТИ
В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XXI В. (ПО ДАННЫМ ПЕРЕПИСЕЙ НАСЕЛЕНИЯ).....1173

Оразов Р.Е., Тілеубаев Ш.Б., Қоңқабаева А.Н.

ЖЕТИСУ ОБЛЫСЫНДАҒЫ 1916 ЖЫЛҒЫ КӨТЕРІЛІСТІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....1195

Abdrakhmanova G.S., Kalenova T.S., Tuleubayev Zh.Z.

THE IDEA OF NATIONAL REVIVAL IN THE WORKS
OF THE ALASH FIGURES: A HISTORICAL ANALYSIS.....1213

Жүсіп С.А., Маслов Х.Б.

ЧЕХИЯ МЕН СЛОВАКИЯ ДЕРЕККӨЗДЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ
БЕЙНЕСІ: МӘДЕНИЕТ, ҰЛТ ЗИЯЛЫЛАРЫ ЖӘНЕ АЛАШ ОРДА.....1228

Сулейменова Г.Ж., Оразаева Ж.Ж., Аликулова Н.С.

XX ҒАСЫР БАСЫНДА ҚАЗАҚ ӨЛКЕСІНДЕГІ
БІЛІМ БЕРУДІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ, ЖАҢАША
ТЕНДЕНЦИЯ, ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕР.....1241

Байсалдина Г.Ж., Козыбаева М.М.

1918–1936 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЙЛАУ
ҚҰҚЫҒЫНАН АЙЫРУ САЯСАТЫ: ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕР,
ӨҢІРЛІК ПРАКТИКА ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК САЛДАРЛАР.....1254

Shakenov A.

HISTORICAL FIGURES IN RURAL STREET NAMES
OF NORTHERN KAZAKHSTAN: FROM SOVIET TO NATIONAL PANTHEON.....1268

Сулейменова А.

1925–1933-ЖЫЛДАРДАҒЫ «КІШІ ҚАЗАН» НАУҚАНДАРЫНЫҢ
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШЫҒЫС ӨҢІРЛЕРІНДЕ ЖҮРГІЗІЛУ ТАРИХЫ:
АРХИВТІК ДЕРЕККӨЗДЕРГЕ ШОЛУ.....1281

Омарова Г.А., Төленова З.М., Қожаханова Қ.К.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1931–1933 ЖЫЛДАРДАҒЫ
АШАРШЫЛЫҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ЗАРДАПТАРЫ:
АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ МЕН ҚАЛАСЫ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ.....1301

Әлібек С.Н., Косанбаев С.К., Пазиров Е.Д.

1930-ШЫ ЖЫЛДАРЫ ОҢТҮСТІК ӨҢІРДЕ САЯСИ

ҚУҒЫН-СҮРГІНГЕ ҰШЫРАҒАН ОҚУ-АҒАРТУ

САЛАСЫ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ҚАСІРЕТТІ ТАҒДЫРЫ.....1316

Issabek M.K., Gündoğdu A.

WOMEN OF SOUTH KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT

OF STALINIST REPRESSIONS: THE FATE OF MOTHERS

AND THE FORMATION OF HISTORICAL MEMORY.....1331

Kassymova D.B., Abdrakhmanov B.N., Kenzhegalin A.K.

MIGRATIONS IN THE SYSTEM OF THE SOVIET-CHINESE

BORDER IN THE 1940S: SOCIETAL SECURITY IN THE KAZAKH SSR.....1347

Turgunbayev I.E., Makhayeva A.Sh., Zhanatayeva K.B.

MODERNIZATION IN THE EARLY REPUBLIC OF TÜRKİYE:

INTELLECTUAL EMIGRATION AND THE IDEOLOGICAL TRANSFER.....1360

Сауыркан Е., Каипбаева А.Т.

ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ КӨШІ-ҚОН: XX ҒАСЫРДЫҢ

БАСЫНДА ҚЫТАЙ МЕН МОҢҒОЛИЯҒА ӨТКЕН

ҚАЗАҚ БОСҚЫНДАРЫ ЖӘНЕ БАЛАЛАР ТАҒДЫРЫ.....1371

Базарбаев К., Батырбекқызы Г., Эрен Акдениз

ТҮРКІЯ–ҚАЗАҚСТАН ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ

ЖҰМСАҚ КҮШ ПЕН ЭТНИКАЛЫҚ СӘЙКЕСТІК ЫҚПАЛЫ.....1388

Zharylgassynova B., Duisenbay D.

AGRICULTURAL CULTURE OF THE KARAKUYS

SETTLEMENT: BASED ON ARCHAEOBOTANICAL

MATERIALS OF THE EARLY IRON AGE.....1405

Турганбаева Л.Р., Азитаев С.С.

АРХИТЕКТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СРЕДНЕВЕКОВОГО МАВЗОЛЕЯ

НА ГОРОДИЩЕ КЫШКАЛА (КЫЗЫЛОРДИНСКАЯ ОБЛАСТЬ).....1418

Ергали Г., Қалыш А.Б., Исаева А.И.

ЭТНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ БРАЧНОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

СРЕДИ КАЗАХОВ КАРАГАНДИНСКОЙ И УЛЫТАУСКОЙ ОБЛАСТЕЙ.....1432

Ахантаева Ә.Ж.

ЖЕТІСУ ӨҢІРІНДЕГІ ЕГІНШІЛІК ӨНІМДЕРІ

ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҮРМЫСТА ҚОЛДАНЫЛУЫ.....1445

Ш.Ш. Уәлиханов ат. Тарих және этнология институты
Алматы қ., Шевченко көш., 28
Тел/факс: +7 727 261 67 19
e-mail: kazhistory@bk.ru